

Elnöki megnyitó a Deme László-emlékülésen¹

Tisztelt Megjelentek! Hölgyeim és Uraim!

1. Nagy nyelvtudósra, kiváló szervezőre emlékezünk. Engedtessek meg, hogy először a nyelvtudomány-történet szemszögéből tegyek néhány megjegyzést. Kezdem azzal, hogy véleményem szerint az én nemzedékemet tekintve – amelybe Deme László is tartozott – igazán invenciózus (az Idegen szavak szótára szerint: találékony, leleményes, alkotókész) nyelvész három volt: (ábécérendben) Antal László, Deme László és Károly Sándor. Ez azt jelenti, hogy ők átlátták a mindenkori nyelvtudomány helyzetét; valamennyi kérdést felülemelkedve és minden fontos részletében tudták szemlélni; továbbá – és főként – mertek új utakra lépni.

Deme Lászlónál maradva és csak arra támaszkodva, ami a – gyakran együtt eltöltött – múltból ezúttal eszembe jut, az előbbi állítást a következőkkel támasztom alá.

Először menjünk vissza az 1950-es, 1960-as évekhez és a helyesíráshoz. A Helyesírási tanácsadó szótár munkálatait – amelyben én is részt vettem – ő irányította. Tőle származott a jelzett cím, a mozgószabály, a kettőnél több elemből álló és hat szótagnál hosszabb szavak kötőjeles írása (esztétikai szempont!), és valljuk be, az ő elgondolását követte a Fábián Pál kedves jó barátomtól „nagy fehér”-nek nevezett, 1999-es kiadású helyesírási szótár, amelyben egyébként ma is hamarabb megtalálom a keresett szót, mint a hatalmas, modern Osiris-szótárban.

Ugyanebből az időből emlékezetem szerint tőle származik azt a nyelvjárási hangtani jelenséget megjelölő, igen találó megnevezés, amely röviden utal az illető jelenség létrejöttére, így történeti kialakulására is. Olyanokra gondolok, mint a „zárt *i*-zés” (ez azt jelenti, hogy például az én nyelvjárásomban a *béka* > *bika*, *békét* > *bikét*, *kérjék* > *kírjék* esetében záródással keletkezett *i*-zéssel van dolgunk), vagy például az „illabiális *i*-zés” (ez meg arra utal, hogy a *ficfa*, *fiketű* szóban az *i* minden bizonnyal a labiális *ü*-ből származik), illetve a „hosszú *i*-zés” (pl. a *Tibor* névben az *i* az *i* megnyúlásából jött létre).

Ugorjunk az 1970-es évek elejére. 1971-ben jelentette meg Deme László a *Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata* című munkáját, amelyben a mondatot – szinte elsőként – mint a szövegösszefüggésbe ágyazott részegységet tanulmányozta, felépítésében, szintjeiben, előfordulási mennyiségében. Ez a mű szemléletével, módszerével, példaadásával megtermékenyítette a leíró mondattant, a szövegtant, a stilisztikát, sőt a későbbi pragmatikát is.

1978-ban, a kaposvári első szövegtani vándorgyűlésen hangzott el Deme Lászlónak *A szöveg alaptermészetéről* című előadása. Utána beláthatatlanul sokszor találkozhattunk például Deme tanár úr szöveg meghatározásával: „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének” és így tovább (MNYTK. 154. sz. 59). Eszembe jut még, hogy a beszélt nyelvet is az elsők között vizsgálta elmélyültebben.

2. A továbbiakban felsorolom Deme László legkiemelkedőbb jellemvonásait. Az első a felülről látásnak, a teljes átlátásnak a képessége. A Magyar Nyelvtudományi Társaság vezetősége a múlt évben felkért, hogy írjam meg a társaság százéves történetét. Egyáltalán nem vagyok könnyű helyzetben.

¹ Elnöki megnyitóként elhangzott az Anyanyelvpolók Szövetsége által rendezett Deme László-emlékülésen, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2011. november 12-én.

Mindenekelőtt azért, mert nálunk nyelvtudomány-történettel – mint külön diszciplínával – kevesen foglalkoztak (jóformán Bárczi Gézát, Benkő Lorándot, Éder Zoltánt és Szépe Györgyöt számíthatjuk ide). Nagyon megörültem tehát, amikor Deme professzornak az MNyTK. 137. számaként 1974-ben megjelent *Magyar nyelvészeti kutatómunkánkról* című, 52 oldalas tanulmányára rábukkantam. Hogy milyen lényeglátóan mutatta be az egyes diszciplínák keretében (tudománytörténet és szakterminológia, a mai standard leíró vizsgálata, nyelvtörténet, egyes részlettípusok vizsgálata, komplex munkaterületek, elméleti, szervezési és tervezési kérdések) az 1945 és 1970 között elért eredményeket, valamint hiányosságokat, illetve a legközelebbi teendőket, és hogy személyekre is lebontva milyen jó tanácsokat adott: az szinte elképzelhetetlen.

Jellemezte továbbá minden cselekedetében a teljes odaadás: csupán teljes bevetéssel és akarással tudott kutatni és szervezni.

Mert hangsúlyoznunk kell: kiváló szervező is volt. Alig hiszem, hogy a „Beszélni nehéz” kötetet, az ezeket vezető tanárokat rajta kívül valaki is együtt tudta volna tartani évtizedeken át. Hogy mennyire ragaszkodtak hozzá, magam is megtapasztaltam, amikor öt-hat évvel ezelőtt meghívtak előadást tartani a karcagi nyári táborba.

A szervezéssel is összefügg, de elsősorban Deme László igazi tudós voltát bizonyítja, hogy iskolát tudott teremteni mind Pozsonyban, mind szegedi nyelvészprofesszorként (ezekről Jakab István és Békési Imre professzor fog részletesebben szólni). Végezetül hadd említsem meg: szeretett és tudott, mégpedig nagyon, vitázni.

3. Befejezésül még felidézem két olyan találkozásunkat, amelyre máig szívesen emlékezem.

1948 vagy esetleg 1949 nyarán talán a Magyarságtudományi Intézet nyelvjárásgyűjtő tanfolyamot szervezett, amelyen debreceni középiskolai tanárként én is részt vettem. (Ugyanis a „fordulat éve” miatt a Bárczi-tanszékre senki sem kerülhetett, de Bárczi professzor úr azt mondta, maradjak a tanszék közelében.) A tanfolyam végén próbagyűjtésre Váchartyánba mentünk, Deme tanár úr megtett brigádfővezetőnek (az én brigádomban volt egyébként Szépe György is). A tanfolyamon Deme László a legvilágosabban adott elő, és a próbagyűjtést is szívvel-lélekkel a legcélravezetőbben szervezte meg.

A másik – még bensőségesebb – találkozásom Deme Lászlóval 1995-re datálható, amikor „A múlt magyar tudósai” sorozatban a Bárczi Gézát bemutató kis könyvem megjelent. Ez utóbbit Deme László ismertette a Nyelvőrben (102: 480–3), pontosabban leírta Bárczi Gézára való emlékezését. Hadd utaljak rá, Bárczi Géza és Deme László kedvelték egymást, Deme tanár úr mesterének vallotta Bárczi Gézát, de másoknál jobban, nyiltabban mondta vagy írta meg, ha valamivel nem értett egyet. A recenzió gépiratát Deme tanár úr kedves ajánlással megküldte nekem (ezt máig őrzöm). A recenzióknak nagyon örültem, mert kedvezően nyilatkozott munkámról, jóllehet nem volt a dicséret, a hízélgés embere.

Két kis részt idézek belőle, ebből kiderül, hogy Deme László mennyire tisztelte Bárczi professzort, és hogy az én munkám mind tartalmában, mind megfogalmazásában tetszett neki. „Bevezetőmben – írja Deme László – elismeréssel emlegettem azt az objektivitást, amelyet Szathmári István kollégám tanúsítani tudott mestere portréjának felvázolásában. Magamról nem mondhatom el ugyanezt; sem most, sem korábbi pályám során, amely nem fonódott ugyan össze az övével, de sohasem volt független tőle. Merthogy nem csupán tanulmányi indulásom kapcsolódik hozzá – minthogy az Eötvös-kollégiumban tanárom volt az 1940/41-es tanévben... –, hanem nyelvészpályára irányulásom is: hozzá készített, *Elnáspángol* című szemináriumi dolgozatomat ő adta át (másodéves koromban!) Pais Dezsőnek, közzétételét javasolva” (Nyr. 120: 482).

A másik idézet: „Szathmári István művének tartalma és megformáltsága a tudománytörténet-írás minden igényét kielégíti; megfogalmazása pedig a szépirodalmihoz közelítő élményt nyújt olvasójának; – hogy Bárczi Géza esetében ne váljék igazzá a szerző által leszögegett – lehangolóan találó – tétel: »a mi korunk nagyon hamar felejt«; tegyem hozzá: sokakat már életében is” (Nyr. 120: 483).

Tanuljunk Deme Lászlótól, és tartsuk meg emlékezetünkben!

Ezzel emlékülésünket megnyitom.

Szathmári István

professor emeritus

ELTE BTK

Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet